

BALTI RIIKIDE JA VENEMAA VAHELISED KAUBANDUSSUHTED: RAJASÕLTUVUS VÕI MAJANDUSLIK RATSIONAALSUS?¹

Raul Markus
Tallinna Tehnikaülikool²

Viljar Veebel
Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused³

Pärast Nõukogude Liidu lagunemist ja Balti riikide taasiseseisvumist 1991. aastal on Eesti, Läti ja Leedu seadnud oma majandusliku heaolu ja julgeoleku aluseks Euroopa integratsiooni ning ühinemise transatlantilise julgeolekuvõrgustikuga. Viimase kahekümneviie aasta vältel on nimetatud riigid liitunud Euroopa Liidu ja euroalaga ning edendatud tihedaid kaubandussidemeid Euroopa Liidu liikmesriikide ja asotsieerunud maadega. Samas ei ole Balti riigid hoolimata tagasilöökidest vastastikusel suhetes täielikult katkestanud kaubandussidemeid ka Venemaaga. Ehkki Venemaaga toimuva kaubavahetuse osatähtsus on Balti riikide jaoks võrreldes 1990-ndate aastate algusega tänaseks oluliselt vähenenud, on naaberriigi näol tegemist olulise kaubanduspartneriga ning Venemaal toimuvad arengud võivad kas otse või kaudselt mõjutada ka siinse regiooni kasvuväljavaateid. Samuti on olulised ohud, mis kaasnevad majandussuhete kasutamisega poliitilistel eesmärkidel. Seega ei tohiks tänase Ukraina-konflikti ning vastastikku kehtestatud majandussanktsioonide valguses jätta Venemaa suunal toimuvat kindlasti mitte tähelepanuta.

Eelnevalt tulenevalt on käesoleva artikli eesmärk analüüsida, kas naabritevaheliste seniste kaubandussuhete põhjal saab rääkida teatud „muistrist“ Balti riikide ja Venemaa vahelises kaubavahetuses, kus ühelt poolt soosib Venemaa kasvavat majanduslikku aktiivsust, teisalt on aga vajadusel valmis majandussuhteid poliitiliste eesmärkide nimel ohvriks tooma. Siinkohal said autorid inspiratsiooni kolmest teoreetilisest käsitlusest – rajasõltuvuse teooriast, majanduse kasvuteooriatest koos äriotsuste mudelitest ning nn. väikese avatud majandusega riigi majandusmudelist. Esimene teoreetiline lähenemine loob raamistiku kaubandussuhete hindamiseks ajaloolises plaanis. Kaks ülejäänud käsitlust võimaldavad analüüsida vastastikused kaubandussuhteid majanduslikust vaatenurgast. Eelneva põhjal diskuteeritakse artiklis põgusalt ka selle üle, milliseks võivad kujuneda naabritevahelised kaubandussuhted pärast Ukraina-kriisi järgsete vastastikuste sanktsioonide kaotamist. Artikli viimane osa peegeldab üksnes autorite nägemust võimalike kaubandussuhete tulevikuaarengutest. Samas arvavad autorid, et käesolev artikkel loob hea aluse aruteludeks nii konkreetselt vastastikuste kaubandussuhete edasiste väljavaadete kui ka majanduskonjunktuuri puudutavate põhimõtteliste otsuste langetamise osas.

¹ Artikli täistekst „Der Handel zwischen Russland und den Baltischen Staaten: Pfadabhängigkeit oder wirtschaftliche Rationalität?“ asub publikatsiooni CD-l.

² Raul Markus (M.A. õigusteadus), Tallinna Tehnikaülikool, Logistikainstituut, Ehitajate tee 5, 19086 Tallinn, Eesti; raul@optium.ee

³ Viljar Veebel (Ph.D, rahvusvahelised suhted), Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, Riia 12, 51013 Tartu, Eesti; viljar.veebel@gmail.com

Rajasõltuvuse teooria (ingl. k. *path dependence*) väidab, et ajaloos varasemalt toimunud sündmused piiravad tänaseid valikuvõimalusi. Seeläbi mõjutavad minevikusündmused ka tulevikuväljavaateid, samas neid siiski mitte lõplikult kindlaks määrates. Käsitlusele pandi alus 1980-1990-ndatel aastatel, leides teooriale rakendust nii tehnoloogiliste uuenduste elluviimise põhjendamisel kui ka majandus- ja poliitikateadustes. Rajasõltuvus teooria oluliseks järelduseks on see, et ilma välise toeta ei suuda mudeli järgija ise selle negatiivseid omadusi aktsepteerida ja oma valikutes vajalikke muutuseid teha.

Balti riikide rajasõltuvuse kasuks Venemaast räägivad kaks aspekti. Esiteks on Eestil, Lätil ja Leedul varasem pikaajaline kogemus sellest, kuidas toimib veel praegugi Venemaale iseloomulik tsentraalne planeerimine ning kuidas langetatakse otsuseid poliitilisel tasandil. Seega on Balti riikidel näiteks teise EL-i liikmesriikidega võrreldes omamoodi „suhteline eelis“ ka Venemaaga kaubandussuhete arendamisel. Teiseks on Balti riikidele iseloomulik ka viimastel aastakümnetel rakendatud liberaalne majanduspoliitika, mis oma olemuselt räägib kaubandussuhete edasise arendamise kasuks, sealhulgas ka Venemaaga. Samaaegselt räägivad aga kaks ajaloolist aspekti Venemaaga kaubandussuhete arendamise kahjuks. Esiteks on Balti riigid võtnud kaubandussuhetes viimase 15 aasta jooksul suuna EL-i liikmesriikidele ja partneritele, mis on vähendanud ka Venemaa osatähtsust Balti riikide kaubanduspartnerina, ning sellelt „rajalt kõrvaleastumine“ tähendab majanduslikku kahju ja mastaabiefektide äralangemist. On märkimisväärne, et Balti riikide hulgas on Venemaa osatähtsus kaubanduspartnerina suurim Leedu puhul, mis samas on uuringute kohaselt poliitiliselt, majanduslikult, kultuuriliselt ja keeleliselt kõige „nõrgemini“ Venemaaga seotud (vt. näiteks Ehala, M. 2012. Rahvusrihmade etnolingvistiline elujõulisus Balti riikides. Akadeemia, No. 1/2012). On võimalik, et Venemaa oluline roll Leedu kaubanduspartnerina tuleneb ulatuslikest Venemaa-poolsetest investeeringutest Leetu, kuid sellele väitele on raske leida kinnitust, kuna puudub adekvaatne statistika, sest üldise tendentsina võib täheldada seda, et osa Venemaa investeeringutest tehakse kolmandate riikide kaudu (nt. osa Venemaa-poolseid investeeringuid Kreekasse ja Küprosele on tehtud kolmandate riikide kaudu). Teiseks asjaoluks, mis võib ajaloolises plaanis vastastikuste kaubandussuhete tihendamise kahjuks rääkida, on viimase aastakümne vältel Venemaa poolt rakendatud agressiivne poliitika Balti riikide suunal. Näiteks avaldas Venemaa reaktsioonina nn. Pronkssõduri-kriisile Eestile 2007. aastal nii poliitiliste, majanduslike kui ka psühholoogiliste meetmetega ulatuslikku survet. 2009. aastal kehtestas Venemaa Balti riikidest pärit toodetele karmima piirikontrolli, 2012. aastal seadis piirangud Eesti piima- ja lihasaadustele, 2013. aasta lõpul kehtestas piirangud Leedu piimatoodete impordile jne. Sellised samud näitavad, et Venemaa jaoks ei osutu probleemiks kasutada kaubandussuhteid naaberriikidega nende edasiseks destabiliseerimiseks.

Lisaks ajaloolisele arengule tuleks vastastikuseid kaubandussuhteid analüüsida ka majanduslikust vaatenurgast. Sellele loovad sobiva raami nii nn. majanduse kasvuteooriad (*economic growth theories* ja *business cycle models*) kui ka nn. väikese avatud majandusega riigi majandusmodelid (*small open economy models*), mis annavad võimaluse uurida vastastikuseid kaubandussuhteid sellest aspektist, kui palju

on need olnud mõjutatud Vene turu lähedusest ja suuruselt, Balti riikide majanduslikust avatusest ning riikide majandustsüklitest.

Teooria kohaselt võiks oodata kaubavahetuse tihenemist eeskätt majanduskasvu perioodil, rahuldamaks kasvavat sisenõudlust. Balti riikide ja Venemaa vaheliste majandussuhete kontekstis tähendaks see eeskätt aastaid 2000–2008. Samas kaubavahetuse andmed seda üheselt ei kajasta. Ehkki aastatel 2004–2006 kogeti taas kaubavahetuse elavnemist, ei saa seda siduda Venemaa poolse üldise nõudluse kasvuga, sest aastatel 2000–2008 jäi nii Venemaa ekspordi kui ka impordi osakaal kogutoodangus kas samaks või koguni vähenes. Samuti oli Venemaa kaubandusbilanss nimetatud perioodil pidevas ülejäägis. Samas on riikide majandustsüklid (reaalse SKP kasvude võrdluses) suhteliselt sarnased, mida teoorias võiks samuti siduda ulatuslike kaubandussidemetega. Alust vastastikuste kaubandussuhete edendamiseks võivad autorite arvates anda samuti nii Vene turu suurus ja lähedus Balti riikidele kui ka Venemaa suhteliselt kiirem majandusšokkidest taastumise võime võrreldes Balti riikide ja EL-i keskmisega maailmamajandust 2007. aastal tabanud kriisi näitel. Ehkki teooria lubab oletada teisiti, ei ole vastastikuste kaubandussuhete tihenemine suurendanud kogu regiooni julgeolekut ja stabiilsust ega motiveerinud Venemaad saama osa Euroopa Liidu siseturu eelistest.

Kokkuvõttes võib öelda, et Venemaa ja Balti riikide vahelises kaubavahetuses on viimase kahekümneviie aasta vältel puudunud stabiilsus ning tõusud on vaheldunud mõõnadega. Sellises olukorras on igati asjakohane hüpoteetiliselt küsida, kas tihedamate kaubandussuhete arendamine Venemaaga võiks pärast EL-i ja Venemaa vastastikuste sanktsioonide võimalikku tühistamist taas päevakorda tulla. Üldisemas plaanis on tegemist küsimusega, kas Balti riikide sõltuvus Venemaa turust, mis oma osatähtsuse poolest on aja jooksul – võrreldes 1990-ndate aastate algusega – küll oluliselt vähenenud, kuid vähemalt Leedu puhul siiski jätkuvalt kõrge, on Venemaa poliitilisest ebastabiilsusest ja geopoliitilistest ambitsioonidest lähtuvate ohtude ning kohatise agressiivse välispoliitika (sh. väliskaubanduspoliitika) taustal Balti riikide seisukohast pikemas vaates vastuvõetav. Üldises plaanis on seega tegemist kõigi kolme Balti riigi seisukohast põhimõttelise küsimusega, kas edendada turu laiendamise eesmärgil taas kaubandussuhteid Venemaaga või mitte.

Artikli autorite arvates on siiski pigem tõenäoline, et kaubandussidemed Venemaa ja Balti riikide vahel ei taastu vahetult pärast vastastikuste sanktsioonide võimalikku tühistamist EL-i ja Venemaa poolt. Ühest küljest räägib selle kasuks asjaolu, et Venemaa osatähtsus ekspordituruna on Balti riikide jaoks juba viimasel neljal-viiel aastal pigem vähenemas, mis viitab pikemaajalistele protsessidele majanduse ümberstruktureerimisel Balti riikides ning Eesti, Läti ja Leedu toodetele uute eksporditurgude otsimisel. Teisest küljest valitses näiteks Eesti ettevõtjate seas juba 2007. aasta majandussuhete halvenemise taustal ebakindlus Venemaa turul kauplemise suhtes, kuna kardeti Venemaa poliitilisest ebastabiilsusest tulenevaid riske. Et vahepealsel ajal on Venemaa oma geopoliitilisi ambitsioone eeskätt endiste NSVL-i liiduvabariikide osas veelgi rohkem avanud, algatades või aidates kaasa geopoliitilistele konfliktidele Gruusias 2008. aastal ning Ukrainas alates 2013. aastast, siis on Venemaast lähtuv ebakindlus üldises plaanis veelgi suurenenud. See annab põhjust arvata, et vastastikused kaubandussuhted püsivad madalseisus veel mõnda aega.